

TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM VE ÇALIŞANLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ*

Employment in the Agricultural Sector and Social Security of Employees

ARAŞTIRMA MAKALESİ /RESEARCH ARTICLE

Geliş Tarihi/Received:
18.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted:
06.07.2023

Kemal US
Öğr. Gör. Dr.,
Mersin Üniversitesi,
Sosyal Bilimler MYO,
Muhasebe ve Vergi Bölümü
kemalus33@gmail.com
 [0000-0003-4605-7953](https://orcid.org/0000-0003-4605-7953)

Nihat AKBIYIK
Prof. Dr.,
İnönü Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Sosyal Siyaset ve Sosyal Güvenlik
Ana Bilim Dalı
nihat.akbiyik@inonu.edu.tr
 [0000-0002-3478-7142](https://orcid.org/0000-0002-3478-7142)

*Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 26.11.2021 tarihinde sunulan "İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bağlamında Kayıt Dışı İstihdamın Maliyetleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Özet

Ekonomilerin gelişmişlik seviyesi farklı seyrete de tarım sektörü, yerine getirdiği fonksiyonlar itibarıyla özellik arz eden bir alandır. Nüfus, gelir, istihdam ve sosyal güvenlik açısından bakıldığında tarım sektörü halen toplumun önemli bir kesimini doğrudan ya da dolaylı şekilde ilgilendirmektedir. İstihdamın yaklaşık %20'si tarım sektöründedir ve sektördeki kayıt dışı istihdam oranı %84 ile Türkiye ortalamasının yaklaşık 3 katıdır. Kayıt dışı çalışmanın bu denli yüksek olmasının yanında çalışanların insani olmayan çalışma koşullarına maruz kalması bir diğer önemli problemlerden biridir. Bu açıdan bakıldığında tarım sektöründe çalışanların kayıt altına alınması ve aynı zamanda kayıtlı sektörde istihdam edilenlerin de gerek daha insan onuruna yakışır iş koşullarına sahip olması gerekse de çalışma yaşamında ortaya çıkabilecek sosyal tehlikelerin zararlarının tümünü finanse edecek şekilde yeniden düzenlenmesi ekonomik ve sosyal açıdan önem arz etmektedir. Bu çalışmada TÜİK ve SGK'nın yayınladığı verilerden yararlanılarak tarım sektörünün ekonomi içindeki payı ve istihdama yaptığı katkı incelenmektedir. Ayrıca bağımlı ve bağımsız çalışanların sosyal güvenlik durumları analiz edildikten sonra çalışanların karşı karşıya kaldıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarımda istihdam, sosyal güvenlik, kayıt dışı istihdam

Abstract

Although the level of development of the economies is different, the agricultural sector is a special field in terms of the functions it performs. In terms of population, income, employment and social security, the agricultural sector still directly or indirectly concerns a significant part of the society. Approximately 20% of employment is in the agricultural sector and the unregistered employment rate in the sector is 84%, which is nearly three times the average of Turkey. In addition to the high level of unregistered work, the exposure of employees to inhumane working conditions is another important problem. From this point of view, it is economically and socially important to register the people working in the agricultural sector and at the same time both to rearrange the people employed in the registered sector in a way that will finance all the possible damages of social hazards and will have more decent working conditions in working life. In this study, the share of the agricultural sector in the economy and its contribution to employment will be examined by using the data published by TÜİK and SGK. In addition, after examining the social security of dependent and independent employees in the sector, it is aimed to propose solutions to the problems faced by employees.

Keywords: Employment in agriculture, social security, informal employment

GİRİŞ

Ekonomideki sektörlerin tarihsel süreç içerisindeki değişimine bakıldığında tarım sektörü başlangıçta ekonominin hâkim sektörü iken zamanla yerini sanayi ve hizmet sektörlerine bırakmıştır. Bu gelişimin en önemli nedenini sanayi devrimi oluşturmuştur. Sanayi devrimiyle beraber başta ekonomik ve ticari yapı olmak üzere tüm toplumsal yapıyı derinden etkileyen süreçler yaşanmaya başlamıştır. Kapitalizmin gelişimine bağlı olarak küçük ölçekli üretim, yerini, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin bir ürünü olan makineleşmeyle beraber kitlesel üretime bırakmıştır. Sanayi üretimi için ihtiyaç duyulan işgücü ise kırsaldan kentlere doğru yaşanan yoğun göç dalgası ile karşılanmıştır. Buna bağlı olarak kentler üretimin, istihdamın, ticaretin, refahın merkezi konumuna gelmiş ve tarım sektörünün ekonomi içindeki önemi ve ağırlığı giderek azalmıştır. Türkiye’de de buna benzer bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür. Her ne kadar tarım sektörünün milli gelir ve istihdamdaki payında bir azalma olmuş olsa da niteliği itibariyle stratejik öneme sahip bir sektördür. Türkiye sahip olduğu coğrafi konumu, değişik iklim özelliklerinin bir arada yaşanabiliyor olması ve buna bağlı olarak ürün çeşitliliği ile oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Bu avantajlar ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesine ciddi katkılar sağlamıştır.

İklimden en fazla etkilenen sektör olan ve bu nedenle ‘‘üstü açık fabrika’’ olarak nitelendirilebileceğimiz tarım sektörü gıda maddelerinin üretilerek en temel fizyolojik ihtiyaçlardan biri olan beslenme gereksinimini karşılarken aynı zamanda sanayi sektörüne hammadde sağlayarak ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında ihracat ile döviz girişi sağlayarak dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı azaltmakta ve ödemeler bilançosuna pozitif etki etmektedir. Son olarak milli gelire ve istihdama da katkıda bulunmaktadır. Günümüzde her ne kadar tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azalsa da toplam hasılaya yaptığı katkı nominal olarak artmaya devam etmektedir. İstihdam boyutuna bakıldığında ise yaklaşık beş milyon kişi sektörde çalışmaya devam etmekte ve bu durum her altı kişiden birinin tarımda istihdam edildiğini göstermektedir.

Tarımın bu denli önemli olması aynı zamanda sektörde çalışan bireylerin çalışma koşullarının ve ücret seviyelerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca sektörde istihdam edilenlerin sosyal güvenliğin kapsamında yer alıp almamaları da araştırılması gereken bir diğer önemli konu başlığını oluşturmaktadır. En genel ifadeyle kişinin çalıştığı sürenin ve/veya ücretinin resmi makamlara bildirilmemesi şeklinde tanımlayabileceğimiz kayıt dışı istihdam, TÜİK’in açıkladığı son verilere göre tarım sektöründe %84,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe kayıt dışı çalışmanın yarısı ücretsiz aile işçiliği şeklinde iken %37’lik bir oran ile kendi hesabına çalışanlar ikinci sırada gelmektedir. Bu grupta çalışanları %11,5’lik bir oran ile ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanlar takip etmektedir. Geriye kalanları ise işverenler oluşturmaktadır.

Bu çalışmada sayıları milyonlarla ifade edilen tarım sektöründe çalışanların kayıt dışılığının nasıl azaltılabileceği sorusunun cevabı aranmış ve bu şekilde istihdam edilenlerin sayısının nasıl azaltılabileceğine ilişkin önerilerin getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarım sektörünün istihdam ve milli gelir içindeki payı incelendikten sonra emek yoğun çalışmanın yaşandığı bir alan olan tarımda çalışanların ortalama ücret seviyelerine yer verilmiştir. İstihdam edilenlerin iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku bağlamında yürürlükte bulunan mevzuat hükümleri incelenerek, TÜİK ve SGK’nın yayınladığı veriler ışığında genel bir durum analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1.1. Tarımın Milli Gelir İçindeki Payı

Tarım sektörünün GSMH içindeki payı Cumhuriyet’in ilk yıllarında %40’ın üstünde seyretmiştir. 1925-1929 döneminde ortalama %47 ve 1933-1938 döneminde %40 olmuştur (Karluk, 2007: 184). İkinci dünya savaşının ardından sektörlerin milli gelirden aldıkları paylarda bir değişim yaşanmış ve 1950 yılına gelindiğinde tarım sektörü (%41,2), hizmetler sektörünün (%43,7) gerisinde kalmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 115). İthal ikameci sanayileşme stratejisi doğrultusunda hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarından ilkinin uygulamaya konulduğu 1963 yılında tarımın payı %38,1 iken 1980 yılına gelindiğinde %23,8’e gerilemiştir (Dinler, 2000: 90). 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci sanayileşme politikası yerini neo-liberal ekonomi politikalarına bırakmıştır. Bu yapısal dönüşüm diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe kendini hissettirmiştir. Tarımda desteklemenin kapsamı daraltılmış, tarımsal ürün fiyatları baskılanmış ve iç ticaret hadleri ciddi oranda tarımın aleyhine dönmüştür (Günaydın, 2006: 16).

1999 yılında IMF ile imzalanan Stand By anlaşmaları çerçevesinde Tekel ve şeker fabrikaları gibi mülkiyeti kamuya ait olan tarım işletmeleri özelleştirilmiş, girdi ve çıktıya dayalı destekleme

sistemleri yerini doğrudan gelir desteğine bırakmıştır (Günaydın, 2006: 21). Böylelikle Türkiye tüm tarımsal destekleme sistemini doğrudan gelir desteğine dayandırmıştır. Her ne kadar fakir çiftçileri desteklemesi ve arz açığı olan ürünlerin üretimini teşvik etmesi amacıyla uygulanması öngörülmüş ise de başarısız uygulama sonuçları nedeniyle yürürlükten kaldırılmıştır (Tokathıoğlu, 2018: 160).

1990'lı yıllara baktığımızda tarım gelirlerinde nominal düzeyde bir artış yaşanmakla birlikte, tarımın milli gelir içindeki payında azalma devam etmiştir. Tarımın milli gelirden aldığı pay 1990 yılında %17,1 iken 1998 yılına gelindiğinde ise %13,1'e düşmüştür. 2000'li yıllarda da bu süreç devam etmiş ve %10'un altına inmiştir. 2011 yılında %7,5 iken 2020 yılında %6,6'ya, 2021 yılında ise %5,8'e gerilemiştir. 2022 yılının ilk çeyreğinde ise %2,6 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal gelirin milli gelir içindeki payının azalması, tarım dışı sektörlerin büyüme hızının tarım sektörünün büyüme hızının üstünde olması ile açıklanabilir. Bununla birlikte hemen her ülkede tarımda çalışanların gelirlerinin, tarım dışı faaliyette bulunanların gelirlerinden daha az olduğu gözlenmektedir. Fert başına düşen tarımsal gelirin, ülke ortalamasının altında olmasının en önemli nedeni tarımsal ürün fiyatlarının düşüklüğüdür (Dinler, 2000: 89-93 ve TÜİK, 2022).

1.2. Tarımda Nüfus ve İstihdam

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi büyük ölçüde tarıma dayalıydı ve nüfusun yaklaşık dörtte üçü köylerde yaşamaktaydı. İstihdamın yaklaşık %80'nini tarım sektörü sağlıyordu ve yine ihracatın %85'i tarım ürünlerinden oluşmaktaydı ve dolayısıyla ülke nüfusunun önemli bir bölümünün geçim kaynağı tarım ürünlerinden oluşmaktaydı (Karluk, 2007: 177). Tarım sektörünün ekonomi içinde bu derece önemli olması neticesinde 1929 krizinden en fazla etkilenen sektör olmuştur. Hem iç hem de dış ticaret hadleri tarımın aleyhine gelişmiş ve krizden sonra tarımsal hasılda %40'ın üstünde bir düşüş yaşanmış ve sektör ancak 1936 yılından sonra bunalımdan çıkabilmiştir. Bu dönemde istihdamın yaklaşık %82'si tarım sektöründedir (Şahin, 2006: 69).

1945-1962 döneminde traktör sayısındaki artış ve modern girdi kullanımı ile işlenen alanların oranında ciddi bir artış yaşanmış ve makineleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan işgücü fazlası kentlere göç etmiştir. 1945'te %18 olan kentli nüfus oranı 1960'da %25'e yükselmiştir. Bu dönemde bir yandan tarımsal üretim artarken diğer yandan da dışsattıma ve sanayileşmeye bağlı olarak nitelik değiştirmiştir. Tarımın istihdamdaki payı 1955 yılında %81 iken 1960 yılına gelindiğinde %77'ye gerilemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 108-125).

Beş yıllık kalkınma planlarının uygulamaya konulduğu dönemde tarımdan ziyade sanayi öncelikli sektör olarak belirlenmiş ve tarımın desteklenmesine, tarımsal fiyat politikalarına daha az önem verilmiştir. Fiyatlara müdahale yerine üretim girdilerinin desteklenmesi ön plana çıkmıştır. Çünkü tarım sektörünün fiyat politikalarıyla sürekli desteklenmesinin bir yandan fiyatları yükselttiği öte yandan yapısal bozukluklar meydana getirerek kaynak tahsisinde israflara neden olduğu belirtilmektedir (Yavuz, 2000: 12). Tarımın istihdamdaki payına bakıldığında dönem başında %75 seviyesinde iken 1985 yılına gelindiğinde %45 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2000 yılına gelindiğinde ise istihdamın yaklaşık üçte birini tarım sektörü oluşturmaktadır.

Tablo 1: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu ve İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam	Tarım	Tarım (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2005	48.776	21.691	19.633	5.014	25.5	44.9	40.6	9.5
2010	53.433	24.594	21.858	5.084	23.3	46.5	41.3	11.1
2015	58.294	29.678	26.621	5.483	20.6	51.3	46.0	10.3
2018	60.949	32.274	28.738	5.297	18.4	53.2	47.4	11.0
2020	63.140	31.040	26.695	4.737	17.7	49.1	42.2	12.9
2021	64.173	33.799	28.797	4.948	17.1	51.4	45.2	12.0
2022	64.679	34.334	30.752	4.866	15.8	53.1	47.5	10.4

Kaynak: TÜİK, 2023

Tarımda son zamanlarda istihdam edilen kişi sayısında bir artış yaşanmakla birlikte toplam istihdam içindeki payında ise azalma görülmektedir. Tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 2005 yılında beş milyonun üzerindeyken bir sonraki yıl 350.000 gerilemiş ve toplam istihdam içindeki payı %23,3 olmuştur. 2014 yılında 5.470.000 kişi istihdam edilmiştir. 2016 yılında %19,5 ile tarımın istihdamdaki payı ilk kez %20'nin altına inmiştir. Son beş yıllık verilere baktığımızda mazot, gübre vs. fiyatlarındaki artışa bağlı olarak üretimdeki azalma neticesinde yaklaşık 500.000 kişi daha az istihdam edilmiştir. 2019 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında istihdam edilen kişi sayısı 5,5 milyonu aşarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2020 yılında %17,7 olan tarımın istihdamdaki payı bir sonraki yıl hem ulusal düzeydeki hem de uluslararası düzeydeki sosyo-ekonomik gelişmelerin de etkisiyle birlikte %17,1'e gerilemiştir. 2022 yılına gelindiğinde ise yaklaşık 5 milyon insan tarım sektöründe istihdam edilerek tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %16'ya yakın bir oranda gerçekleşmiştir. İstihdamdaki bu azalmaya karşın halen neredeyse her altı kişiden birinin tarımda istihdam ediliyor olması nedeniyle sektör önemini korumaktadır.

Günümüzde nüfusun çok önemli bir kısmı (%92) kentlerde yaşamaktadır. Kırsal kesimden kentlere doğru özellikle 1950'li yıllarda başlayan yoğun göç trafiği halen devam etmektedir. Tarımdan tarım dışına göçün çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte bunları köyün itici gücü, kentin çekici gücü ve iletici güçler olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Toprak mülkiyetinin dağılımındaki adaletsizlikler, tarım sektöründe çalışanların marjinal verimliliğinin düşük olması, adaletsiz gelir dağılımı, aşırı arazi parçalanması ve tarımda makineleşme sonucu işsiz kalan işgücünün tarım dışı sektörlerle kayması köyün itici gücünü oluşturmaktadır. Kentlerdeki yaşam biçimi ile kentlerdeki iş olanaklarının daha fazla olması ve ücretlerin de kırsal kesime göre daha yüksek olması kentin çekici gücünü oluşturmaktadır. İletici güçler ise köy ile kent arasındaki diyalogu kuran araçlarının bütünüdür. İletici güçlerin arasında ulaşım, haberleşme, eğitim sayılabilir (Dinler, 2000: 106-112).

1.3. Tarımda Kayıt Dışı İstihdam

İstihdam faaliyetlerinin resmi belgelere dayandırılmaması olarak ifade edebileceğimiz kayıt dışı istihdamda vergisel ve zorunlu sosyal yükümlülükler de dahil olmak üzere tüm yükümlülükler, mali ve sosyal güvenlik kurumlarının denetim alanı dışına çıkarılmaktadır (Güloğlu, 2005: 2). Dolayısıyla kayıt dışı çalışma ya da çalıştırmada, elde edilen gelir üzerinden vergi, sosyal güvenlik kuruluşlarına ödenmesi gereken prim ve sosyal amaçlı kesintiler tahakkuk ettirilmemekte ve ilgili kurumlara ödenmemektedir (DPT, 2001). Gerek bağımlı çalışanlar gerekse de bağımsız çalışanlar arasında kayıt dışı çalışma yoğun bir şekilde görülmekte ve iki önemli neden ile enformel ekonomi formel ekonominin tamamlayıcısı haline gelmektedir. Bunlardan ilki enformel ekonomide yer alan işletmelerin, reel sektördeki işletmelerin rakibi olmayıp alıcısı konumunda bulunmaları iken ikincisi ise reel sektördeki işletmelerin taşeronları olmalarıdır. Böylece enformel ekonomi, formel ekonomiye eklenirken kayıt dışı istihdamı da beraberinde getirmektedir (Erdut, 2007: 74).

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam Oranları

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Genel
2002	90.14	31.74	52.14
2006	87.77	34.06	46.97
2010	85.47	29.06	43.25
2014	82.27	22.32	34.97
2015	81.16	21.23	33.57
2016	82.09	21.72	33.49
2017	83.33	22.10	33.97
2018	82.73	22.28	33.42
2019	86.62	22.96	34.52
2020	83.46	19.30	30.59
2021	84.56	17.49	29.0

Kaynak: SGK, Kayıt Dışı İstihdam Oranı, 2022

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik açısından niteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre üç türlü kayıt dışı çalışma

söz konusudur. Birincisi sigortalıların Sosyal Güvenlik Kurumuna hiç bildirilmemesi, ikincisi çalışma gün sayılarının eksik bildirilmesi ve bir diğeri de sigorta primine esas kazanç tutarlarının eksik bildirilmesidir (SGK, 2022).

Kayıt dışı istihdam ile ilgili çeşitli dönemlerde yapılan çalışmalara baktığımızda ortak noktalardan birini tarım sektöründe yaşanan yoğun kayıt dışılık oluşturmaktadır. 1980'lerden itibaren uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikaları ile tarım sektörü ihmal edilmiş, kamu harcamalarının azaltılıp kamu kurumlarının özelleştirilmesi yoluyla devletin ekonomiden elini çekmesinin daha doğru olacağı tezi işlenmeye başlamıştır. Neo-liberal ekonomi politikaları üretimin genellikle küçük ölçekli işletmelerde gerçekleştirildiği ekonomilerde işsizliği artırıp emek piyasalarında dengesizliğe yol açarken topluma da görece yoksulluğu yansıtmıştır (Uçkaç, 2010: 423). Bu politikaların bir sonucu olarak özellikle tarım sektöründe küçük ölçekli işletmelerin yaygınlığının yanı sıra plansızlık ve denetimsizlik, yoksulluk ve kayıt dışı istihdamın daha yoğun yaşanmasına yol açmıştır.

Tablo 3: Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Ücretli veya Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi	Toplam
2014	450	26	1.557	2.468	4.500
2015	443	21	1.533	2.453	4.451
2016	426	23	1.552	2.353	4.355
2017	450	30	1.662	2.412	4.554
2018	420	26	1.733	2.204	4.382
2019	564	31	1.776	2.473	4.844
ERKEK					
2014	256	23	1.298	533	2.110
2015	253	19	1.287	516	2.075
2016	254	19	1.316	519	2.108
2017	266	27	1.417	516	2.226
2018	248	23	1.481	490	2.242
2019	305	28	1.549	580	2.462
KADIN					
2014	193	3	259	1.935	2.390
2015	190	2	246	1.938	2.376
2016	172	4	236	1.834	2.247
2017	184	3	244	1.896	2.328
2018	172	2	252	1.714	2.140
2019	259	3	227	1.892	2.382

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri,

2002-2021 döneminde 2014 yılına kadar kayıt dışılığın en az görüldüğü sektör hizmetler iken, 2014 yılından sonra yerini sanayi sektörüne bırakmıştır. Dönem başında ekonomideki genel kayıt dışılık oranı %52 iken 2021 yılına gelindiğinde ise %45 azalarak %29 seviyesine inmiştir. Buna karşın söz konusu dönem boyunca kayıt dışı istihdamın en yoğun yaşandığı sektör tarım olmuştur. 2002-2020 döneminde tarımda kayıt dışı istihdamın en fazla görüldüğü yıl %91,15 ile 2003 ve en düşük olduğu yıl ise %81,16 ile 2015 olmuştur. Bu dönemde tarım sektöründeki kayıt dışılığın kayda değer bir ilerleme sağlanamamış ve dönem başına nazaran yalnızca %7'lik bir düşüş ile %90'dan %83'ye gerilemiştir. Tarım emek yoğun üretimin gerçekleştirildiği bir sektördür ve sektörde istihdam edilenler genellikle düşük eğitimli ve nitelikli olmayan emektir. 2014 yılında tarımda istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 5, 5 milyon iken bunun sadece bir milyonu kayıtlı bir şekilde çalışmaktadır. Kayıt dışı istihdam oranının bu kadar yüksek olmasında mevzuattan kaynaklanan nedenlerin yanında aynı ailenin bireyleri tarafından gerçekleştirilen üretim ve bu üretimdeki ücretsiz aile işçiliği gibi faktörler yer almaktadır.

2014 yılı için kayıt dışı çalışanların alt ayrımına bakıldığında %55 ile ücretsiz aile işçiliğinin en yoğun çalışma biçimi olduğu görülmektedir. Ücretsiz aile işçiliğinin ardından %35 ile kendi hesabına çalışanlar gelmektedir. Ücretli ve yevmiyeli çalışanların payı %10 ve geri kalanını da işverenler oluşturmaktadır. 2018 yılına gelindiğinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların sayısında ciddi bir

değişiklik olmamakla birlikte kendi hesabına çalışanların sayısında 200.000 kişilik bir artış yaşanmıştır. Ücretli veya yevmiyeli çalışanların sayısı 2014 yılında 450.000 iken sonraki iki yılda azalmış ancak 2017 yılında yeniden aynı seviyeye gelmiştir. 2018 yılındaki azalmadan sonra 2019 yılında %34 artarak 560.000'e yükselmiştir. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde 2017 yılına kadar kadınların kayıt dışı istihdam oranı erkeklerden daha fazla iken 2017 yılından sonra tersine bir gelişme yaşanmıştır. Erkeklerde en fazla görülen kayıt dışı çalışma biçimi kendi hesabına çalışma iken, kadınlarda ücretsiz aile işçiliğidir. 2020 yılında erkeklerde %70'lik bir oran ile kendi hesabına çalışma ilk sırada yer alırken, kadınlarda ise yaklaşık %80'lik oran ile ilk sırada yine ücretsiz aile işçiliği yer almıştır. 2019 yılında tarımda çalışan erkeklerin kayıt dışılık oranı %77 iken kadınlarda bu oran %95,5 olarak hesaplanmıştır. 2020 ve 2021 yıllarında erkeklerde kayıt dışı istihdam oranı sırasıyla %75 ve %78,2 iken kadınlarda %93,7 ve %93,1 şeklinde gerçekleşmiştir.

1.4. Tarımda Ücret

Tarım sektöründe çalışan mevsimlik işçiler ile sürekli tarım işçilerinin ücretlerine bakıldığında arada önemli bir farklılık bulunmamakla birlikte her iki çalışma biçiminde ortak olan nokta diğer sektörlerde olduğu gibi kadınların erkeklerden daha az kazanç elde etmesidir. Tarım sektöründe aynı işi yapan erkeklerin kadınlardan %15-30 daha fazla ücret aldığı görülmektedir. Tarım dışındaki sektörlerde de erkekler kadınlardan daha fazla kazanç elde ediyor olmalarına rağmen aradaki farklılık bu boyutlarda değildir. Aynı zamanda tarım sektöründen elde edilen kazanç diğer sektörlerin ve Türkiye ortalamasının altındadır.

Tablo 4'e göre mevsimlik tarım işçilerinin kazancı ile sürekli tarım işçilerinin kazancı birbirine yakın olmakla birlikte son yıllarda mevsimlik tarım işçilerinin, çalıştığı dönemle sınırlı olmak kaydıyla, sürekli tarım işçilerinden daha fazla kazanç sağladığı görülmektedir. Türkiye'de 2006 yılında kadınlarda 1.091 ve erkeklerde 1.107 TL olmak üzere aylık ortalama brüt kazanç toplamda 1.103 TL iken tarım sektöründe çalışan sürekli işçinin ortalama aylık ücreti 488 TL'dir. 2006 yılında sürekli tarım işçilerinden kadınların ortalama aylık ücreti 377 TL iken erkeklerinki 511 TL'dir. 2010 yılında Türkiye ortalaması 1512 TL iken tarımda 884 TL'dir. 2014 yılına gelindiğinde tüm sektörlerde farklı eğitim düzeylerine sahip olan çalışanların ortalama brüt kazancı 2.207 TL'dir. Tarımda çalışan sürekli işçilerin aylık kazancı ise 1.284 TL olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında mevsimlik tarım işçilerinin gündelik ücreti erkekler için 138 TL, kadınlar için 117 TL ve ortalama da 127 TL şeklinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl sürekli tarım işçilerinin ortalama aylık kazancı ise 3457 olarak hesaplanmıştır. Erkekler ortalama ayda 3563 TL kazanırken kadınlar ise erkeklerden yaklaşık %20 daha az kazanarak 2863 TL'ye çalışmışlardır. 2021 yılında erkek mevsimlik işçilere ödenen en yüksek ücret günlük 190 TL ile hasat sonrası ürün kurutma hizmetleri iken aynı yıl için kadınlarda bu rakam 166 TL ile gübreleme hizmetlerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Tarım İşçilerinin Ortalama Ücretleri

	Mevsimlik Tarım İşçilerinin Ortalama Günlük Ücretleri (TL)			Sürekli Tarım İşçilerinin Ortalama Aylık Ücretleri (TL)		
	Kadın	Erkek	Ortalama	Kadın	Erkek	Ortalama
1996	0.47	0.68	0.55	10	14	13
2000	4	6	5	123	141	139
2005	14	18	15	314	403	391
2010	25	35	29	732	906	884
2014	41	54	48	1.118	1.304	1.284
2015	46	59	52	1.332	1.563	1.532
2016	53	66	59	1.456	1.714	1.677
2017	60	73	66	1.576	1.921	1.857
2018	67	82	74	1.638	2.187	2.113
2019	79	94	87	2.041	2.486	2.422
2020	97	115	106	2.349	2.989	2.894
2021	117	138	127	2.863	3.563	3.457

Kaynak: TÜİK, 2022

1.5. Tarımda Çalışanların İş Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Tarımsal faaliyetlerde çalışma; tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar ile tarımda hizmet akdiyle sürekli veya süreksiz çalışanlar olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir.

Tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde niteliği itibariyle otuz işgününden daha kısa süren süreksiz işlerde çalışanlara İş Kanunu (İK) hükümleri uygulanmamakta Borçlar Kanunu hükümleri uygulanmaktadır. Ayrıca aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işlerinde ve 51'den az işçi çalıştırılan tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde de İK hükümleri uygulanmaz, Borçlar Kanunu hükümleri uygulanır (Süzek, 2014: 213).

Tarım ve orman işyerlerinin dağınık bir şekilde bulunması, işgücünün mevsimlere ve doğa koşullarına göre başka bölgelere göç etmesi, çok çeşitli ve mevsimlik işlerden olması gibi nedenlerle iş kanunlarının uygulama alanının dışında bırakılmaktadır. Değişik çalışma biçimleri nedeniyle tarımda çalışanların işçi ve işveren olarak ayrımının yapılmasının zor olması bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Süzek, 2014: 204).

Elli ve daha az işçi çalıştırılan tarım ve ormancılık işlerinin yapıldığı işyerleri ve işletmeler her ne kadar İK kapsamı dışında bırakılmış olsa da, İK'nın ücret ödenmesi ve haczedilmesi, hesap pusulası düzenlenmesi ve ücret kesintisi cezasına ilişkin hükümleri uygulanmaktadır (Alper ve Kılıkış, 2017: 19).

İK md. 4/2-c-e'ye göre aşağıda belirtilen işlerde ya da işyerlerinde veya işletmelerinde 51'den daha az işçi çalışıyor olsa dahi İK hükümleri uygulanacaktır (Narmanlıoğlu, 2014: 81). Buna göre;

- Tarım sanatları olarak ifade edebileceğimiz örneğin elmadan meyve suyu veya şarap elde edilmesi gibi tarımsal ürünlerin işlenerek yeni bir ürüne dönüştürülmesi işleminde çalışanlar
- Tarım aletleri, makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikalarda görülen işlerde
- Tarım işletmelerinde yapılan soğuk hava deposu, çatı, bahçe duvarı gibi yapı işlerinde
- Halkın faydalanmasına açık veya işyerinin eklentisi durumunda olan park ve bahçe işleri

Tarımda yapılan işlerin büyük çoğunluğu mevsimsel olduğundan mevsimlik tarım işçilerinin durumu önem taşımaktadır. Çünkü mevsimlik tarım işlerinde çalışan işçiler, en kötü çalışma koşullarına sahip olan kesimdir. Bu şekilde istihdam edilenlere fazla çalışmanın karşılığının ödenmemesi ve aynı zamanda çalışmanın başlangıç ve bitiş saatlerinin belli olmaması, hafta tatilinden yararlanamamaya ek olarak sosyal güvenlikten yoksun kayıt dışı bir şekilde istihdam edilmektedirler (Görücü ve Akbıyık, 2010: 201-205). Çalışma hayatındaki en dezavantajlı gruplardan birini oluşturan tarım işçilerinin çalışma koşullarının daha insani bir noktaya getirilebilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Mevsimlik tarım işçileri ile ilgili yapılan düzenlemelerden biri 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun 3/1-d maddesine dayanılarak hazırlanan 27/5/2010 tarihli ve 27593 sayılı Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği(TİAY)'dir. Bu yönetmelik mevsimlik gezici tarım işçileri ile bunları çalıştıran tarım işverenleri arasındaki ilişkinin kurulması ve düzenlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Yönetmelikte araçların işçilerden ücret almaları yasaklanmış ve ücretin yalnızca işverenden alınabileceği belirtilmiştir (md. 5/4).

TİAY'de ücret ve çalışma koşulları ile karşılıklı yükümlülüklerin aracı, işveren ve işçiler arasında yapılacak yazılı sözleşmelerle belirlenmesi gerektiği, aracının olmadığı yerlerde ise sözleşmenin işveren ile işçiler arasında imzalanacağı hüküm altına alınmıştır (md. 12/1). İşçilerin kazancı asgari ücretin altında olamaz ve araçlara ücret ödemesi yapılamaz. Ücretler kararlaştırılan ödeme biçimine göre (günlük, haftalık, aylık, parça başına, götürü, vs) işveren tarafından her işçinin kendisine ödenir (md. 12/2). Aracılık yapmak üzere izin verilen gerçek veya tüzel kişiler; işçilerin, konaklama yeri ile işyeri arasında uygun araçlarla güvenilir bir şekilde ulaşımının sağlanması hususunda işverenle birlikte doğrudan kontrol ve gözetim yapmak zorundadır (TİAY md. 11/1-ç). Yönetmelikte her ne kadar, işçilerin beslenme ve barınma koşullarının sağlığa uygun bir biçimde sağlanması için araçların, mahalli mülki idare amirlikleri nezdinde gerekli başvuruları yapıp süreci takip etmeleri öngörülmüş ise de uygulamada son derece kötü ve sağlıksız koşullarda çalışmanın yapıldığı bir gerçektir. Bu olumsuz koşulların ortadan kaldırılabilmesi amacıyla 2017/6 sayılı Başbakanlık Genelgesi çıkarılarak valilikler bünyesinde mevsimlik tarım işçileri bürosu kurulacağı ifade edilmiştir. Genelgede eğitim ve sosyal faaliyetler ile ulaşım, beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçların daha insani koşullarda giderilmesi için valiliklerce çalışmanın yapılacağı belirtilmesine rağmen her ilde bu bürolar hayata geçirilmemiştir.

Mevsimlik tarım işleri ile ilgili önemli bir düzenleme de İK'da yapılmıştır. 6715 sayılı kanunla 4857 sayılı İş Kanununun geçici iş ilişkisi başlığını taşıyan 7. maddesinde değişikliğe gidilerek mevsimlik tarım işlerinde süre sınırlaması olmaksızın özel istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisi kurulabilmektedir. Geçici iş ilişkisinde işveren özel istihdam bürosudur ve geçici işçi ile yapılacak iş sözleşmesinin yazılı yapılma zorunluluğu bulunmaktadır (md. 7/11).

11/10/2016 tarih ve 29854 sayılı Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği (ÖİBY)'nde özel istihdam bürolarının aracılık faaliyetini yürütürken mevsimlik tarım işi arayanlardan bir bedel alamayacağı ve menfaat sağlayamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca işçinin kayıt dışı çalışması, sendikaya üye olması veya olmaması ya da asgari ücretin altında ücret ödenmesi şartlarını taşıyan anlaşmaların geçersiz olduğu hüküm altına alınmıştır (ÖİBY md.4/6-a-b).

İK'da mevsimlik tarım işçisini çalıştıran işverenin iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili gerekli eğitimleri vermesi, gereken tedbirleri alması ve işçinin de bu eğitimlere katılması gerektiğine yer verilmiştir (İK md. 7/9-f). Ayrımı haklı kılacak bir neden bulunmadığı sürece mevsimlik tarım işçisinin çalışma koşulları o işyerindeki diğer daimi işçilerin çalışma koşullarının altında yer alamaz ve işyerindeki sosyal hizmetlerden eşit muamele ilkesince yararlandırılır (İK md. 7/10).

Özel istihdam bürosunun mevsimlik tarım işçisinin çalıştığı süre boyunca ücret ödeme yükümlülüğü devam eder. Geçici iş ilişkisi kurulan işveren, işçinin kendisinde çalıştığı sürede ödenmeyen ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden, özel istihdam bürosu ile birlikte sorumludur (İK md. 7/15). Ancak sözleşmede belirtilen sürenin dolmasına rağmen mevsimlik tarım işçisi ile geçici işçi çalıştıran işveren (devredilen işveren) arasında geçici iş ilişkisi devam ediyorsa bu durumda taraflar arasında sözleşmenin sona erme tarihinden itibaren belirsiz süreli iş sözleşmesi kurulmuş sayılır. Ancak özel istihdam bürosu işçinin geçici iş ilişkisinden kaynaklanan ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden sözleşme süresiyle sınırlı olmak üzere sorumludur (İK md. 7/13).

1.6.Tarımda Bağımsız Çalışanların Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar yani çiftçilik gibi tarımsal faaliyetlerde bulunanların sosyal güvenliği 2926 sayılı (Tarım Bağ-Kur) kanunla düzenlenmişti ancak bu kanun 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSSK) ile yürürlükten kaldırılmıştır. Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar SSGSSK kapsamında 4/1-b statüsünde yer almaktadırlar.

Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar prime esas günlük kazançları üzerinden brüt asgari ücret esas alınarak ödeme yaparlar. Brüt asgari ücretten daha az kazanç elde ediyor olsa dahi taban sınırı yine brüt asgari ücret olacak, tavan sınırı ise brüt asgari ücretin 7,5 katı olacaktır. Tarım Bağ-Kur'lulardan 2019 yılı için 26 gün, 2020 yılı için 27 gün, 2021 yılı için 28 gün, 2022 yılı için 29 gün üzerinden prim alınmış ve 2023 yılında da 30 gün üzerinden prim alınacak ve sabitlenecektir. Tarım Bağ-Kur'lular, SGK'ya bildirdikleri prime esas kazançları üzerinden %20 uzun vadeli sigorta kolları (malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortası), %2 kısa vadeli sigorta kolları (iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortası) ve %12,5 oranında da genel sağlık sigortası primi olmak üzere toplamda %34,5 oranında prim öderler.

6745 sayılı Torba Kanunla 5510 sayılı SSGSSK md. 81/1-j'de yapılan düzenlemeyle 1 Ekim 2016 tarihinden itibaren 4/1-b statüsünde yar alan Tarım Bağ-Kur'lular için beş puanlık prim indirimine gidilerek söz konusu indirimin Hazine tarafından karşılanacağı hükme bağlanmıştır. Beş puanlık indirimden yararlananlardan uzun vadeli sigorta kolları primi %20 yerine %15 oranında alınacağı için prime esas kazanç üzerinden toplamda da %34,5 değil %29,5 oranında prim tahsil edilecektir. Sigortalıların bu prim indiriminden yararlanabilmeleri için SSGSSK'da ve 2016/26 sayılı SGK Genelgesinde belirtildiği üzere primlerin Hazinece karşılanmayan kısmının yasal süresi içinde ödenmesi ve kuruma kendi sigortalılıklarından kaynaklanan prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcunun bulunmaması gerekir. Bununla birlikte Kuruma olan prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borçlarını taksitlendiren veya yapılandıran sigortalılar bu taksitlendirme veya yapılandırma işlemleri devam ettiği sürece indirimden yararlandırılmaktadır.

Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden, bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler ile 65

yaşını dolduranlardan talepte bulunanlar sigortalı sayılmazlar (SSGSSK md. 6/1-ı). Dolayısıyla sigortalı sayılmak için tarımsal faaliyette bulunmak yeterli olmayıp ayrıca aylık gelirin yukarıda ifade edilen tutardan daha fazla olması gerekmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 311).

1.7. Tarımda Bağımlı Çalışanların Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Tarımda hizmet akdiyle sürekli işlerde çalışanların sigorta primlerinin işverence kuruma bildirilmesi gerekir ve bu şekilde çalışanların sigortalılıkları SSGSSK md. 4/1-a statüsünde yer almaktadır. Tarım veya orman işletmelerinde işverenin ücretsiz olarak çalışan eşi yine sigortalı sayılmamaktadır (SSGSSK md. 6/1-a).

SSGSSK md. 6/1-ı'ya göre kamu idarelerinde ve ilgili kanunun Ek 5. maddesi kapsamında sayılanlar hariç olmak üzere, tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz işlerde çalışanlar sigortalı sayılmamaktadır. Ancak tarım ürünlerinin depolanması, dondurulması, taşınması gibi tarımsal üretimin ardından gerçekleştirilen işler tarım işi olarak kabul edilemeyeceği için bu işlerde çalışanların sigortalı sayılması gerekir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 332-333).

Tarımda hizmet akdiyle süreksiz işlerde çalışanların sigortalılığını düzenleyen ilk kanun 1983 yılında kabul edilen 2925 sayılı (Tarım SSK) Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, ikincisi 5510 sayılı SSGSSK'dır.

2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu'na göre sigortalılığı başlayıp devam edenler yine bu kanuna tabidirler. 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren tarım SSK'lığını düzenleyen sigorta kolu kaldırılmış olmakla birlikte 2925 sayılı kanuna tabi olanlar bundan etkilenmemişlerdir. Bununla birlikte 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren 2925 sayılı kanuna yeni sigortalı kaydı yapılmamıştır. Bir başka ifadeyle 2925 sayılı kanuna tabi olanların sigortalılıkları devam ederken, SSGSSK'nın yürürlük tarihi olan 1 Ekim 2008'den sonra tarımda hizmet akdiyle süreksiz çalışanlar ancak isteğe bağlı sigorta primi ödeyerek (SSGSSK md. EK 5) sigortalı olarak kabul edileceklerdir. Öte yandan 2925 sayılı kanuna göre sigortalı olanlar bu sigortalılıklarını herhangi bir nedenle sona erdirirlerse yeniden aynı kanuna istinaden yeniden sigortalılıkları kabul edilmeyecek ve bunlar SSGSSK md. EK 5'e göre sigortalı olacaklardır.

2925 sayılı kanuna tabi tarım sigortalılarından kanunda belirtilen her türlü yardım ve ödemeler için % 12,5'i genel sağlık sigortası primi olmak üzere % 32,5 oranında prim alınmaktadır (md.30). Prim hesabına esas gün sayısı her ay için 15, bir tam yıl için 180 gündür (md. 32).

2925 sayılı kanunda kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili düzenlemelere yer verilirken hastalık ve analık sigortası kapsam dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla hastalık ve analık halinde emzirme ödeneği ile geçici iş göremezlik ödeneği ödenmemektedir. Aynı şekilde iş kazası ve meslek hastalığı hallerinde de geçici iş göremezlik ödeneği ödenmemektedir. Kanunun 7. maddesinde belirtilen iş kazası ile meslek hastalıkları halinde sağlanan sosyal yardımlara aşağıda yer verilmiştir:

- Sağlık yardımı
- Sürekli iş göremezlik geliri
- Protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesi
- Cenaze ödeneği
- Sigortalının ölümünde hak sahiplerine gelir bağlanması

Bu yardımlardan yararlanılabilmesi için iş kazasının olduğu tarihten en az üç ay önce sigortalının tescil edilmiş olması ve sigortalılığın sona ermemiş bulunması şarttır (md. 7/2).

2925 sayılı kanunda uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan sosyal yardımlara da yer verilmiştir. Bunlardan birincisi yaşlılık aylığıdır. Yaşlılık aylığından yararlanabilmek için yaş, sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısı şartının aynı anda sağlanması gerekmektedir. Yaşlılık aylığı bağlanacak kişinin 15 yıldan beri sigortalı olması ve en az 3600 gün prim ödemiş olması gereklidir. 8 Eylül 1999 tarihinden önce çalışmaya başlayanlar için kademeli yaş şartı getirilmişken 8 Eylül 1999'dan sonra 2925 sayılı kanuna göre ilk kez sigortalı olanlarda diğer şartların yanında kadınlar 58, erkekler 60 yaşını doldurduğunda emekli olabilecektir.

2925 sayılı kanunda düzenlenen uzun vadeli sigorta kollarından bir diğeri malullük aylığıdır. Malullük; sigortalının çalışma veya meslekte kazanma gücünü kısmen ya da tamamen yitirmesi ve bu nedenle ekonomik durumunun sarsılmasıdır (Güzel vd, 2014: 521). 5510 sayılı SSGSS Kanununun 26. maddesinde sayılan malullük aylığına hak kazanma koşulları, 2925 sayılı Kanuna göre bağlanacak

aylıklar için de geçerlidir. Buna göre malûllük aylığına hak kazanabilmek için gerekli koşullardan ilki kişinin malûl sayılmasıdır. Sigortalının çalışma gücünün veya iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meslekte kazanma gücünün en az %60'ını kaybetmiş olması gerekir. Ayrıca en az on yıldan beri sigortalı bulunup, adına en az 1800 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları (MYÖ) priminin bildirilmiş olması gerekir. Ancak kişi başka birinin sürekli bakımına muhtaç derecede malûl ise olan sigortalılık süresi aranmaksızın 1800 gün MYÖ sigortaları priminin bildirilmiş olması yeterlidir. Son olarak malullük aylığından yararlanabilmek için yaş şartı aranmaz.

2925 sayılı kanunda düzenlenen uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlardan sonuncusu ölüm aylığıdır. 5510 sayılı SSGSSK'dan farklı olarak bu kanun kapsamında ölen sigortalının yalnızca eş ve çocuklarına aylık bağlanmakta, ana ve/veya babasına aylık bağlanmamaktadır. Aylık bağlanabilmesi için gerekli şartların sağlanmadığı durumlarda ölüm toptan ödemesi yapılır. Yine SSGSSK'dan farklı olarak ölüm geliri/aylığı alan kız çocuklarına evlenmeleri halinde evlenme ödeneği (çeyiz parası) verilmez. Geride kalanların ölüm sigortasından yararlanabilmesi için ölen sigortalının en az 5 yıl sigortalılığının bulunması ve sigortalılık süresinde en az 900 gün prim ödemiş olması gerekir. 5510 sayılı SSGSSK'dan farklı olarak erkekler askerlik, kadınlar doğum borçlanması yapabilirler.

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun EK 5. maddesinde 1 Ekim 2008'den sonra tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların sigortalılığı düzenlenmiş ve bu şekilde çalışanlar 4/1-a kapsamında sigortalı sayılmışlardır. EK 5 kapsamındaki sigortalıların 4/1-a-b-c kapsamında çalışmaları veya kendi sigortalılıkları nedeniyle gelir ya da aylık almaları halinde, bu madde kapsamındaki sigortalılıkları sona erer.

EK 5'e tabi sigortalılardan prime esas kazançları üzerinden %34,5 oranında prim alınmaktadır. Bunun %2'si iş kazası ve meslek hastalıkları, %12,5'i genel sağlık sigortası ve %20'si malullük, yaşlılık ve ölüm sigortasıdır. 5510 sayılı kanunun geçici 29. Maddesi ile EK 5 kapsamındaki sigortalılar prime esas günlük kazanç alt sınırının 18 katından başlayarak prim ödemeye başlamışlardır ve her sene bir puan arttırılarak otuz katını geçmemek üzere prim ödeyeceklerdir. Tarım Bağ-Kur sigortalılarında olduğu gibi 2022 yılı için 29 katı prim ödenecek, 2023 yılında 30 katı üzerinden ödenecek ve sabitlenecektir.

5510 sayılı kanunda, 2925 sayılı kanunda olduğu gibi kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili düzenlemeler yer almış, hastalık ve analık sigortası kapsam dışında bırakılmıştır. Bu nedenle hastalık ve analık halinde geçici iş göremezlik ödeneği ödenmediği gibi emzirme ödeneğinden de yararlanılamamaktadır. İş kazası ve meslek hastalıkları sigortasından sağlanan haklar SSGSSK'nın 16. maddesinde hüküm altına alınmıştır.

- Geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi
- Sürekli iş göremezlik geliri bağlanması
- İş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölen sigortalının hak sahiplerine, gelir bağlanması.
- Gelir/aylık bağlanmış olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi
- İş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı için cenaze ödeneği verilmesi.

SSGSSK'ya göre iş kazası veya meslek hastalığından dolayı geçici iş göremezlik ödeneği ödenmesi veya sürekli iş göremezlik geliri ya da malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarından aylık bağlanabilmesi için prim ve prime ilişkin her türlü borçlarının ödenmiş olması şartı aranır.

EK 5'e tabi sigortalıların iş kazası ve meslek hastalığı sigorta kollarından sağlanan yardımlardan yararlanabilmeleri için iş kazasının olduğu tarihten en az on gün önce tescil edilmiş olmaları ve sigortalılıklarının sona ermemiş olması gerekir. İş kazası ve meslek hastalığı halinde durum, kendilerince veya işverenlerince kolluk kuvvetlerine derhal, Kuruma da en geç üç iş günü içinde bildirilir.

SSGSSK'da uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan haklardan biri malûllük aylığıdır. Malûllük aylığıyla ilgili yukarıda yapılan açıklamalar 2925 ve 5510 sayılı kanunlar için ortak hüküm ifade ettiğinden ayrıca değinilmeyecektir. Uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan haklardan bir diğeri yaşlılık aylığıdır. EK 5'e tabi olanlar 4/1-a kapsamında sigortalı sayıldıkları için 7200 gün prim ödeme şartıyla kadınlar 58, erkekler 60 yaşında emekli olabileceklerdir. Prim günü şartının gerçekleştirildiği tarih 2036 yılı ve sonrasına kalırsa emeklilik yaşı kademeli olarak artacak ve nihayet 1/1/2048 tarihinden sonra kadın ve erkeklerde 65 olacaktır.

SSGSSK'da uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan haklardan sonuncusu ölüm aylığıdır. Ölüm aylığından yararlanabilmek için iki alternatif bulunmaktadır. Birincisi sigortalının adına az 1800

gün MYÖ sigortaları primi bildirilmiş olmasıdır. Bu alternatifte 1800 prim gün koşulunun oluşmasında, gerek ölen sigortalının gerekse hak sahiplerinin yaptıkları tüm borçlanmalar dikkate alınır. Farklı statülerde yapılan çalışmalar da dikkate alınır ve 1800 gün prim ödeme şartının yerine getirilmesi yeterli olup ayrıca sigortalılık süresi aranmaz (SGK, 2018: 85). İkinci alternatifte ise türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı olunması ve adına toplam 900 gün MYÖ sigortaları priminin bildirilmiş olması halidir. Kanunda *“her türlü borçlanma süreleri hariç”* ibaresine yer verildiği için doğum, askerlik vs. borçlanma yapılamaz (SSGSSK md.32/2-a).

SSGSSK md. 32/1’de ölüm sigortasından sağlanan haklara yer verilmiştir. Bunlar; eş, çocuk, ana ve babaya ölüm aylığı bağlanması, ölüm aylığının bağlanmadığı durumlarda ölüm toptan ödemesi yapılması, aylık almakta olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi ve cenaze ödeneği verilmesidir.

SSGSSK’da MYÖ sigortaları ile iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından hak kazanılan aylık ve gelirler birleşirse, sigortalıya veya hak sahibine bu aylık veya gelirlerden yüksek olanın tamamı, az olanın yarısı ödenir (md. 54). Son olarak EK 5’e tabi olan sigortalının ve bakmakla yükümlü olduğu kişi(ler)in sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için sağlık hizmeti sunucusuna başvurulduğu tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası priminin ödenmiş olması gerekir. Bu kapsamdaki sigortalılar ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin, genel sağlık sigortası hükümlerinden yararlanabilmesi için 60 günden fazla prim ve prime ilişkin her türlü borcunun bulunmaması şarttır.

SONUÇ

Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli sosyo-ekonomik problemlerden biri olan kayıt dışı istihdam, kamu kurumlarının bilgisi dışında gerçekleştirilen çalışma biçimi olarak tanımlanmakta ve tarım sektöründe çok yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Kayıt dışı çalışmada devlet, vergi ve sigorta primlerine ait gelirlerden mahrum kalırken çalışanlar ise kısa ve uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlardan ya hiç yararlanamamakta ya da hak ettiği miktarda ve sürede yararlanamamaktadır.

2002 yılında %90 olan tarım sektöründeki kayıt dışı istihdam oranı yirmi yıllık bir periyodun sonunda kayda değer bir ilerleme sağlanamamış ve 2021 yılına gelindiğinde %84,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe kadınlar erkeklerle göre daha fazla kayıt dışılığa maruz kalmakta ve kayıt dışı istihdamın yaklaşık yarısı ücretsiz aile işçiliği şeklinde gerçekleşmektedir. Kadınların kayıt dışı istihdamının azaltılmasına yönelik projelere öncelik verilmesi yerinde olacaktır. Kayıt dışı istihdam edilenlerin çok büyük çoğunluğunun sendikasıız olduklarını göz önüne alındığında çalışanların sendikal örgütlenmesinin teşvik edilmesi yerinde olacaktır.

Stratejik bir öneme sahip olan tarım sektörü başta milli gelir ve istihdam olmak üzere ekonomiye doğrudan veya dolaylı yoldan katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu durum tarım sektöründe çalışanların sosyal güvenliğinin ve çalışma koşullarının incelenmesini önemli kılmaktadır. Tarım işlerinde ve işyerlerinde istisnai durumlar hariç İş Kanunu’nun uygulanabilmesi için en az 51 işçinin çalışıyor olma şartı aranması tarım sektöründe çalışan işçilerin bir kısmının kanunun kapsamı dışında kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle sektörde çalışanlara kanunun uygulanabilmesi için gerekli olan minimum sayının daha aşağıya çekilmesi yerinde olacaktır. Tarımda süresiz çalışanların, sigorta primlerini kendilerinin yatırmak zorunda olmaları sosyal güvencesiz çalışmayı da beraberinde getirdiği için prim ödemede devlet desteğinin devam ettirilerek çalışanların kayıt altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması kayıt dışı istihdamın azaltılmasında yardımcı olabilir.

2925 sayılı kanunda kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili düzenlemelere yer verilirken hastalık ve analık sigortası kapsam dışında bırakılmıştır. Ayrıca iş kazası ve meslek hastalığından sağlanan haklardan yararlanma belli şartlara bağlanmış ve sağlanan bu hakların kapsamı tarım dışında gerçekleşen iş kazası ve meslek hastalıklarından sağlanan yardımlara göre daha sınırlı tutulmuştur. Bu konuda da bir düzenleme yapılması yerinde olacaktır.

Son olarak kayıt dışı istihdama neden olan mali, ekonomik ve sosyal nedenler dikkate alınarak tarım sektörüne özgü çalışanları kapsayıcı ve koruyucu politikaların hayata geçirilmesi yerinde olacaktır. Bu kapsamda tarım sektöründe faaliyette bulunanların yaşam kalitelerini ve refah düzeylerini yükseltebilmeleri için oluşturmuş oldukları kooperatiflerin desteklenmesi çiftçilerin verimliliğinin ve üretimden gelen güçlerinin artmasına yol açacağından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alper, Y. ve Kılış, İ. (2017). *İş ve sosyal güvenlik hukuku*. Bursa: Dora Yayınları
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, kayıt dışı ekonomi özel ihtisas komisyonu raporu*. DPT:2603-ÖİK:614, Ankara.
- Dinler, Z. (2000). *Tarım ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Erdut, Z. (2007). Enformel istihdamın ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(12), 53-82.
- Görücü, İ. ve Akbıyık, N. (2010). Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği: sorunları ve çözüm önerileri. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5, 189-219.
- Güloğlu, T. (2005). Türkiye’de kayıt dışı istihdam gerçeğine bir bakış. *Cornell University, International Programs Visiting Fellow Working Papers*.
- Günaydın, G. (2006). Türkiye tarım sektörü. *Tarım ve Mühendislik Dergisi*. 76-77, 12-27.
- Güzel, A., Okur, A.R. ve Canıklıoğlu, N. (2014). *Sosyal güvenlik hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- İş Kanunu.
- Karlık, S.R. (2007). *Cumhuriyet’in ilanından günümüze türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Narmanlıoğlu, Ü. (2014). *İş hukuku ferdi iş ilişkileri I*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Genelge 2018/38.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (12 Ağustos 2022). Kayıt Dışı İstihdam Oranı. http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu.
- Süzek, S. (2014). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Şahin, H. (2006). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Tarımda İş Arama Yönetmeliği.
- Tokatlıoğlu, M. Selen, U. ve Leba, R. (2018). Küreselleşme sürecinde tarımın stratejik önemi ve tarımsal arz güvenliğinin sağlanmasında devletin rolü. *Journal Of Life Economics*. 5(4), 151-176.
- Tuncay A.C. ve Ekmekçi, Ö. (2017). *Sosyal güvenlik hukuku dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Türkiye İstatistik Kurumu. Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarımsal-İşletme-İşgucu-Ucret-Yapisi-2020-2021-45783>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (28 Temmuz 2023.) İşgücü İstatistikleri 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İşgucu-İstatistikleri-2022-49390>
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye’de neoliberal ekonomi politikaları ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Maliye Dergisi*, 158, 422-430.
- Yavuz, F. (2000). Türkiye’de tarım politikası. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı 31, 9-22.
- Tekşen, Ö. (2014). *Ertelenmiş vergilerin incelenmesi ve muhasebeleştirilmesi*. Ankara: Detay Yayıncılık.